

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՀՈՂՈՎԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒՄԸ
ԹԱԼԻՇԵՐԵՆԻ ԱՆԲԱՐԱՆԻ ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ

ՀԱԿՈՒ ԱՎՉՅԱՆ

Իրանական նախալեզուն ունեցել է ութ հոլով, որոնք բոլորը պահպանվել են Ավեստայի լեզվում, իսկ հին պարսկերենում սինկրետիզմի հետևանքով մնացել են դրանցից վեցը. սեռականը իրականացնում է նաև տրականի գործառույթները, իսկ գործիականը՝ բացառականի¹: Դեռևս հին իրանական լեզվադարաշրջանում իրանական լեզուների թեքական համակարգը սկսում է քայքայվել², և արդեն միջին իրանական լեզվադարաշրջանում արևմտաիրանական լեզուները կորցնում են հին իրանական բոլոր հոլովները՝ բացառությամբ սեռականի՝ *-ahya > -ē³: Վերջինս որպես թեք հոլով թեև գործածական էր միջին պարսկերենում, բայց դա պարտադիր չէր և հեշտությամբ փոխարինելի էր ուղիղ հոլովով⁴, իսկ արդեն ժամանակակից պարսկերենում այն ամբողջությամբ անհետանում է, այնինչ պահպանվում է թալիշերենում՝ որպես թեք հոլովի ցուցիչ՝ -i (Անբարանի բարբառում՝ -ə):

Թալիշերենի քերականությանը նվիրված ոչ այնքան բազմազան գրականությունը աչքի է ընկնում լեզվի հոլովական համակարգի հարցում ընդգծված տարակարծությամբ. որոշ ուսումնասիրողներ գտնում են, որ թալիշերենին հատուկ է երկհոլով համակարգը՝ ուղիղ և թեք հոլովների հակադրությամբ⁵, ոմանք կարծում են, որ այն եռաստիճան է՝ ուղիղ, թեք և բացառական (աբլատիվ) հոլովներով⁶, հետազոտողների մի մասն էլ տարբերակում է երեքից ավելի հիմնական հոլով՝ հոլովների շարքում ընդգրկելով նաև վոկատիվ (կոչական) հոլովը⁸:

¹ Տե՛ս **P. Skjærvø**, Old Iranian, in *The Iranian Languages*, London and New York, 2009, էջ 71:

² Հին իրանական թեքական համակարգի անկումը կապված է հին իրանական ուժային շեշտի կանոնի հետ. շեշտը ընկնում էր բառի վերջից երկրորդ վանկի վրա, եթե այն երկար էր, իսկ եթե վերջից երկրորդ վանկը կարճ էր, շեշտվում էր վերջից երրորդ վանկի ձայնավորը: Եվ քանի որ ըստ այդ օրենքի բառավերջի քերականական վերջավորությունները անշեշտ էին և, հետևաբար, ավելի քիչ ուժով էին արտասանվում, աստիճանաբար սկսում են թուլանալ ու ընկնել: Տե՛ս **И. Оранский**, Введение в иранскую филологию, М., 1988, էջ 144-145:

³ Տե՛ս **J. Hewson, V. Bubenik**, From case to adposition. The development of configurational syntax in Indo-European languages, Amsterdam-Philadelphia, 2006, էջ 138:

⁴ Տե՛ս **В. Расторгуева**, Средне-персидский язык, М., 1966, էջ 50:

⁵ Տե՛ս **Л. Пирейко**, Тальшско-русский словарь, М., 1976, էջ 325, **G. Windfuhr**, Cases, in *Encyclopædia Iranica*, Vol. V, Costa Mesa, 1992, էջ 29:

⁶ Տե՛ս **Б. Миллер**, Тальшский язык, М., 1953, էջ 88:

⁷ Տե՛ս **W. Schulze**, Northern Talyshi, München, 2000, էջ 17:

⁸ Ադրբեջանական Հանրապետության տարածքում խոսվող հյուսիսային թալիշե-

Հոլովի քերականական կարգի շուրջ նման տարակարծություն, բնականաբար, առկա է ոչ միայն թալիշագիտության շրջանակներում. տարբեր գիտնականներ հայերենի հոլովական համակարգում տարբերակում են հինգ⁹, վեց¹⁰ կամ յոթ հոլով¹¹:

Թե՛ հայերենի և թե՛ թալիշերենի հոլովների քանակի որոշարկման՝ թերևս մինչ այսօր վերջնական լուծում չստացած խնդիրը պահանջում է խորը և համակողմանի ուսումնասիրություն, ինչը, սակայն, դուրս է սույն հետազոտության շրջանակներից: Հայերենի հոլովական իմաստների դրսևորումները թալիշերենի Անբարանի բարբառում ներկայացնելու համար հոդվածի հիմքում դրվել են հայերենի յոթ հոլովների և թալիշերենի երկհոլով համակարգի տեսությունները:

Բանալի բառեր – թալիշերեն, հյուսիսային թալիշերեն, հայերեն, Անբարանի բարբառ, հոլով, հետադրություններ, նախադրություններ

1. Հայերենի ուղղական հոլովին համարժեք դրսևորումները թալիշերենի Անբարանի բարբառում

Ուղղական հոլովը բառի ուղիղ ձևն է, այն հատուկ վերջավորություն չունի: Ուղղական հոլովը ցույց է տալիս բառիմաստն իր ամբողջ ծավալով, բացարձակ ձևով, առանց լրացուցիչ նշանակությունների¹²: Ուղղական հոլովով դրված բառը հայերենում նախադասության մեջ հանդես է գալիս հետևյալ գործառույթներով.

• *Ենթակա*: Նախադասության գլխավոր անդամներից ենթական ցույց է տալիս, թե ով կամ ինչն է կատարում մյուս գլխավոր անդամի՝ ստորոգյալի մատնանշած գործողությունը: Պայմանավորված թալիշերենում նախադասության երգատիվ կառուցվածքով¹³՝ հայերենի՝ ուղ-

րենում տարբերակելով երեք հոլով՝ ուղիղ (-Ø), թեք (-i) և արլատիվ (-o)՝ Միլլերը նշում է, որ «թալիշերենի երրորդ պատմական -a հոլովը անկասկած հին իրանական լեզուների կոչական հոլովն է, բայց, բնականաբար, հոլով չի համարվում այս եզրի ժամանակակից հասկացությամբ» (**Б. Миллер**, նշվ. աշխ., էջ 75) և «...ընդհանուր հոլովման համակարգի բնութագրման համար նշանակություն չունի» (նույն տեղում, էջ 88): Շուկեն, թեև ներառում է այս հոլովը հյուսիսային թալիշերենի հիմնական չորս հոլովների շարքում, այնուամենայնիվ ընդգծում է, որ այն շատ հազվադեպ է հանդիպում՝ այն էլ գործածվելով իգական սեռի (նկատի ունի գոյականի բնական սեռը) անձ ցույց տվող գոյականների հետ, օրինակ չեն-а «ո վ կին, ա յ կին» (տե՛ս **W. Schulze**, նշվ. աշխ., էջ 17):

⁹ Տե՛ս **Մ. Աբեղյան**, Հայոց լեզվի տեսություն, Եր., 1965, էջ 334:

¹⁰ Տե՛ս **Է. Աղայան**, Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Եր., 1967, էջ 219:

¹¹ Տե՛ս **Գ. Մևակ**, Ժամանակակից հայոց լեզվի տեսություն: Դասագիրք բուհերի համար, Եր., 1939, էջ 145:

¹² Տե՛ս **Մ. Ասատրյան**, Ժամանակակից հայոց լեզու. ձևաբանություն, Եր., 2004, էջ 66:

¹³ Թալիշերենում սուբյեկտի երգատիվությունը արտահայտվում է կցական դերատունների միջոցով, որոնք միանում են օբյեկտին, իսկ բայը դրվում է անցյալի հիմքից կազմված չխոնարհվող ձևով՝ բառավերջի ձայնավորի հավելմամբ՝ կախված անցյալի ժամանակաձևից: Թալիշերենը չի կարելի համարել ամբողջովին երգատիվ լեզու (թեև, ըստ Դիքսոնի, գոյություն չունի ոչ մի ամբողջովին երգատիվ լեզու (տե՛ս **Y. Otsuka**, Ergativity in Tongan, Oxford, 2000, էջ 14). նախադասության երգատիվ կառույցն արտահայտվում է միայն ստորոգյալի՝ անցողական բայի սահմանական եղանակի անցյալ կա-

ղական հոլովով դրված ենթակայի շարահյուսական պաշտոնով հանդես եկող բառը Անբարանի բարբառում դրսևորման երկու համարժեք ձև ունի՝ 1) ուղիղ հոլովով՝ բառի ուղիղ ձևով՝ նումինատիվ նախադասություններում, օրինակ՝ «**Մարիամը** իր եղբոր հետ էր դպրոց գնում» - ‘**Mariam** əštān bəvanda ba madrasa bə šina’, և թեք հոլովով¹⁴՝ նախադասության երգատիվ կառուցվածքում (երբ նախադասության ստորոցայլը անցողական բայ է և դրված է սահմանական եղանակի անցյալ կատարյալ, վաղակատար կամ անցյալ վաղակատար ժամանակաձևերով), օրինակ՝ «**Մարիամը** թուղթը պատռեց» - ‘**Mariamə** koyāzəš poa kə’:

Հարկ է նշել, որ Թալիշերենի Անբարանի բարբառում ուղիղ և թեք հոլովների հակադրությունը արտահայտվում է միայն եզակի թվով դրված գոյականների դեպքում: Հոգնակի գոյականները երբեք չեն ստանում -ə թեք հոլովի ցուցիչ, այսինքն՝ նախադասության մեջ շարահյուսական բոլոր պաշտոններում հոգնակի գոյականը միշտ ունի միևնույն տեսքը՝ բառի ուղիղ ձև + -սո¹⁵ (-ո) հոգնակիակերտ վերջածանց: Հետևաբար, հայերենի՝ ուղղական հոլովով դրված հոգնակի թվով ենթական թալիշերենի Անբարանի բարբառում, անկախ նախադասության երգատիվ կամ նումինատիվ լինելու հանգամանքից, միշտ արտահայտվում է ընդամենը բառի հոգնակիակերտ վերջածանցով՝ «Ամեն ձևեռ **թոչուները** չվում են տաք երկրներ» - ‘hār zemāstun **kižan** ba gāma kišvarun parvāzin kana’, «**Հյուրերը** կերան քաղցր մրգերը» - ‘**yonayun** šina mivanəšun hārde’:

Հետաքրքիր պատկեր ենք ունենում, երբ հայերենում նախադա-

տարյալ, վաղակատար ներկա և վաղակատար անցյալ ժամանակաձևերով գործածված լինելու դեպքում: Ինչ վերաբերում է կցական դերանուններին, ապա, ինչպես Միլլերն է նշում, «դրանց հիմնական ու, կարելի է ասել, բացառիկ շարահյուսական գործառնությունը նախադասության սուբյեկտի երգատիվության արտահայտումն է, և այդ առումով թալիշերենը բավականին մոտ է միջին պարսկերենին» (Б. Миллер, նշվ. աշխ., էջ 123):

¹⁴ Թալիշերենի Անբարանի բարբառում թեք հոլովով դրված գոյականը ստանում է -ə (թալիշական այլ բարբառներում՝ -i) հոլովական վերջավորությունը: Միլլերը այն հանգեցնում է հին պարսկերենի hya հարաբերական դերանվանը (Б. Миллер, նշվ. աշխ., էջ 79): Ըստ Շուլցեի՝ հոլովական այս վերջավորությունը համապատասխանում է հին պարսկերենի -a հիմքով բառերի եզակի թվի սեռական հոլովի -ahyā ցուցչին (W. Schulze, նշվ. աշխ., էջ 17), որն էլ իր հերթին հանգում է հին իր. *-ahya հոլովական վերջավորությանը (G. Windfuhr, նշվ. աշխ., էջ 27): Գոյականի թեք հոլովի հիմնական գործառնությունից մեկը սեռական հոլովի իմաստի արտահայտումն է. -ə հոլովական վերջավորությունը, միանալով գոյականին, ցույց է տալիս պատկանելություն, օրինակ՝ ženə bala «կնոջ երեխան», itoyə penja «սենյակի պատուհանը» և այլն:

¹⁵ Այս վերջածանցը համապատասխանում է ժամանակակից պարսկերենի -ān հոգնակիակերտ մասնիկին (Б. Миллер, նշվ. աշխ., էջ 74; W. Schulze, նշվ. աշխ., էջ 17), որն էլ ավանդաբար հանգեցվում է *-a հիմքով արմատների հոգնակի թվի սեռական հոլովի հին իրանական *-ānām վերջավորությանը: Հոգնակի թվի -սո վերջածանցը կցվում է բառի ուղիղ ձևին և ճիշտ ինչպես Ադրբեջանական Հանրապետության տարածքում խոսվող հյուսիսային թալիշերենի բարբառներում, արտահայտում է բոլոր կատեգորիաների գոյականների հոգնակի թիվը՝ անկախ դրանց շնչավոր կամ անշունչ, անձ կամ իր, թանձրացական կամ վերացական լինելուց (Б. Миллер, նշվ. աշխ., էջ 73), օրինակ՝ ženun «կանայք», pasun «ոչխարներ», dəšun «արտեր», dužun «ցավեր» և այլն:

սուրբան էնթակայի շարահյուսական պաշտոնով հանդես են գալիս անձնական դերանունները. թալիշերենի Անբարանի բարբառում թեք ձևեր ունեն միայն եզակի թվի երրորդ դեմքի անձնական դերանունները¹⁶, որոնք համապատասխանում են հայերենի՝ անցողական բայով արտահայտված և անցյալ կատարյալ, վաղակատար ներկա կամ վաղակատար անցյալ ժամանակաձևերով դրված ստորոգյալով նախադասության՝ ուղղական հոլովով դրված ենթակային, օրինակ՝ «**Ես** ճանաչեցի այդ կնոջը» - ‘**mānə** a ženəm zəne’, «**Նա** պատռեց իր քրոջ գիրքը» - ‘**avə** əštānəš hoā kitob poā kā’: Իսկ երբ հայերեն նախադասության ստորոգյալը անանցողական բայ է կամ/և դրված է այլ ժամանակաձևով, կիրառվում են այս դերանունների ուղիղ ձևերը՝ «**Ես** ճանաչում եմ այս կնոջը» - ‘**āz** ə ženə zənam’, «**Նա** արթնացավ իր ծեր կատվի բարձր ձայնից» - ‘**av** əštān pia pišigə bārza sado gorao bepe’:

Մյուս բոլոր դեպքերում, քանի որ Անբարանի բարբառի անձնական դերանունները ունեն միայն ուղիղ ձև, դրանք համապատասխանում են հայերենի՝ անձնական դերանունների ուղղական հոլովով արտահայտված ենթակային՝ անկախ նախադասության ստորոգյալի անցողական կամ անանցողական բայ լինելու հանգամանքից և կիրառված ժամանակաձևերից, օրինակ՝ «**Դու** քանդում էիր այդ պատը» - ‘**tə** a divo kānna biš’, «**Դու** կերա ր այդ համեղ հացը» - ‘**tə** a lazatina nune hārde?’, «**Մենք** սպրում ենք աշխարհի ամենալավ քաղաքում» - ‘**ama** hamasa čuka diandamun zindagi kana’, «**Մենք** սպանեցինք մեր թշնամիներին» - ‘**ama** dəšmununəmun kəšte’:

• *Որոշիչ*: Որոշիչը գոյականական անդամի՝ առարկայի որակական և քանակական հատկանիշ ցույց տվող լրացումն է: Հայերենի ուղղական հոլովով արտահայտված գոյական որոշչի իմաստն Անբարանի բարբառում արտահայտվում է -a վերջավորության¹⁷ օգնությամբ կազմված որոշիչ-որոշյալ կապակցության միջոցով, օրինակ՝ «Այդ կինը **նուկի** ձեռքեր ունի» - ‘A ženə ro **yəzəla** dastun heste’:

• *Կոչական*: Կոչականը նախադասության մեջ ցույց է տալիս, թե ում կամ ինչին է ուղղված խոսքը: Ինչպես հայերենում, այնպես էլ թալիշերենի Անբարանի բարբառում կոչականն արտահայտվում է բառի ուղիղ ձևով, օրինակ, «**Մայրի՛կ**, ինչո՞ւ ես վախենում մահվանից» - ‘**Nana**, čaroš mārğəku tārsina?’:

• *Ստորոգելի*: Ստորոգելին բաղադրյալ ստորոգյալի այն բաղադրիչն է, որի միջոցով արտահայտվում է նախադասության ենթակային ստորոգվող-վերագրվող որակը (հատկանիշ կամ առարկա)¹⁸: Հայերե-

¹⁶ Անբարանի բարբառի անձնական դերանուններն են՝ āz, tə, av, ama, šəma, avun: Դրանցից թեք ձևեր ունեն միայն եզակի թվի առաջին և երրորդ դեմքի դերանունները՝ համապատասխանաբար mān և avə:

¹⁷ Թալիշերենի Անբարանի բարբառում -a վերջածանցը կարող են ընդունել նաև գոյականները, երբ հանդես են գալիս որոշչի շարահյուսական պաշտոնում, օրինակ՝ veiza do «ընկուզենի (ընկուզի ծառ)», žena kif «կանացի պայուսակ»:

¹⁸ Տե՛ս **Գ. Խաչատրյան**, Հայոց լեզվի ոլորաններում, Վանաձոր, 1994, էջ 103-104:

նի՝ ուղղական հոլովով արտահայտված ստորոգելիական վերադրին Անբարանի թալիշական բարբառում համապատասխանում է բառի ուղիղ ձևը, օրինակ՝ «Մեր հարևանը հայտնի **բժիշկ** է» - 'Čama hamsuya marofa **dukture**':

2. Հայերենի սեռական հոլովի իմաստի արտահայտումը Անբարանի բարբառում

Սեռական հոլովը ցույց է տալիս պատկանելություն, վերաբերություն, ինչպես նաև սերում, ծագում և ամբողջի ու մասի հարաբերություն:

• *Հատկացուցիչ*: Սեռական հոլովի հիմնական գործառույթը հատկացուցչի շարահյուսական պաշտոնով հանդես գալն է: Անբարանի բարբառում սեռական հոլովի իմաստն արտահայտվում է թեք հոլովով՝ -ə հոլովական վերջավորությամբ, օրինակ՝ «Մի օր ինչ-որ մեկը **Նասրեդդինի** աքլորը գողացավ» - 'i ruž i nafarə **Nasreddinə** sukəš dəzdə', «Նա **սենյակի** բանալին ինձ տվեց» - 'avə **itoyə** kilitəš ba mān do': Հատկացուցիչ-հատկացյալ կապի արտահայտման համար երբեմն թեք հոլովով դրված հատկացուցչից առաջ դրվում է նաև չə նախդիրը, օրինակ՝ «**Ահմադի** ընկերը եկավ» - 'čə **Ahmadə** dust uma', «Տղան կոտրել է **այգու** ծառը» - 'zua **čə buyə** doš arəštay' և այլն:

Հայերենի՝ անձնական դերանունների սեռական հոլովով դրված հատկացուցչի շարահյուսական պաշտոնը Անբարանի բարբառում արտահայտվում է ստացական դերանունների¹⁹ միջոցով, օրինակ՝ «**Իմ** աջ ձեռքը այսօր շատ է ցավում» - 'čə**mān** rosta das əmruž xayli dižinay', «**Ձեր** եղբայրները շատ խիզախ են» - 'čə**avə** bəvan xayli šojanə':

• *Գոյական որոշիչ*: Հայերենում սեռական հոլովով արտահայտված գոյական որոշիչն թալիշերենի Անբարանի բարբառում կրկին համապատասխանում է թեք հոլովով դրված գոյականը՝ «**Թեյի** բաժակը ընկավ» - 'čə**ayə** livān agəni', «Այս **ձեռքի** ժամացույցը շատ լավն է» - 'ə**m dāstə** sāat xayli čuk-e':

• *Ստորոգելիական վերադիր*: Թալիշերենի Անբարանի բարբառի համար խորթ է հայերենում գոյականների սեռական հոլովով դրված ստորոգելիական վերադիրով նախադասությունների կառույցը. նման նախադասությունները Անբարանի բարբառում վերափոխվում են այնպես, որ հայերեն նախադասության՝ սեռական հոլովով դրված ստորոգելիական վերադիրը թալիշերեն նախադասության մեջ հանդես է գալիս որպես հատկացուցիչ, իսկ ենթական՝ որպես ստորոգելի, օրինակ՝ «Այս գիրքը **Ահմադինն** է» (= «Մա Ահմադի գիրքն է») - 'ə**m** çə **Əhmədi** kitube', «Այդ կոշիկը **Ժալեինն** է» (= «Դա Ժալեի կոշիկն է») - 'ə**v** çə **Žalə** mašuy': Այս դեպքում Անբարանի բարբառում թեք հոլովով դրված հատ-

¹⁹ Անբարանի բարբառի ստացական դերանունները վերլուծական ձևեր են՝ կազմված չə նախդիրից և անձնական դերանուններից՝ čə**mān** «իմ», ə**štə** «քո», čə**avə** «նրա», čə**ama** «մեր», šə**ma** «ձեր», čə**avan** «նրանց»:

կացուցչից առաջ, ինչպես երևում է վերոբերյալ օրինակներում, կարող է կիրառվել նաև ճՅ նախադրությունը:

Ինչ վերաբերում է հայերենում դերանունների սեռական հոլովով դրված ստորոգելիական վերադիրներին, ապա Անբարանի բարբառում դրանց համապատասխանում են ստացական դերանունները, որոնք ստանում են -i վերջածանց և թարգմանվում *խմը, քոնը, նրանը, մերը, ձերը, նրանցը*, օրինակ՝ «Այս մեծ տունը **նրանցն է**» - ‘əm yula ka čavuniy’, «Այդ մեքենան **խմը** չէ, **քոնն է**» - ‘ə mašin čəmāni niy, əštəniy’:

3. Հայերենի տրական հոլովին համարժեք դրսևորումները թալիշերենի Անբարանի բարբառում

Տրական հոլովը ցույց է տալիս առարկա կամ անձ, որին հանգում է ենթակայի կատարած գործողությունը, որին մոտենում կամ տրվում է մի բան: Հայերենի տրական հոլովի իմաստը թալիշերենի Անբարանի բարբառում արտահայտվում է հիմնականում *ba*²⁰ նախադրության միջոցով, բայց, կախված հայերենում տրական հոլովով դրված բառերի շարահյուսական պաշտոնների իմաստաբանական որոշակի նրբերանգներից, հայոց լեզվի տրական հոլովի իմաստի փոխանցման համար կարող են կիրառվել այլ նախադրություններ ու հետադրություններ ևս:

• *Հանգման անուղղակի խնդիր*: Տրական հոլովով դրված հանգման անուղղակի խնդիրը ցույց է տալիս այն առարկան, որին հանգում է ենթակայի կատարած գործողությունը: Անբարանի բարբառում հանգման անուղղակի խնդրի իմաստն արտահայտվում է *ba* նախադրության օգնությամբ, որը կիրառվում է բառի ուղիղ ձևի հետ՝ «Թշնամին մոտենում է մեր **քաղաքին**» - ‘dəšmun **ba** čama **šahr** nezo bina’, «Մի խնձոր ծառից **գետնին** ընկավ» - ‘ila sef doo **ba zamin** agəni’:

• *Մատուցման անուղղակի խնդիր*: Մատուցման անուղղակի խնդիրը ևս դրվում է տրական հոլովով՝ ցույց տալով այն առարկան, անձը, որին տրվում, մատուցվում կամ հանձնվում է մի բան: Այս խնդրի իմաստը նույնպես Անբարանի բարբառում արտահայտվում է բառի ուղիղ ձևի հետ գործածված *ba* նախադրությամբ, օրինակ՝ «Այս ծաղկեփունջը **մայրիկի ն** տուր» - ‘əm dāsta vələ bəda **ba nana**’, «Նա բարձի տակից մի սպիտակ թուղթ հանեց և տվեց իր **թոռանը**» - ‘av bološna žiuš ila səpia koyāz beva bi doše **ba** əštān **nava**’:

• *Տեղի պարագա*: Տեղի պարագան՝ գործողության կատարման, եղելության տեղը ցույց տվող նախադասության անդամը, հայերենում կարող է արտահայտվել նաև տրական հոլովով: Այս դեպքում թալիշերենի Անբարանի բարբառում կարող են կիրառվել տարբեր հետադ-

²⁰ Ba նախդիրը համապատասխանում է ժամանակակից պարսկերենի *be* նախդիրին և հանգում է իրանական **pati* նախաձևին (տե՛ս **В. Ефимов, В. Расторгуева, Е. Шарова**, Персидский, таджикский, дари. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки: западная группа, прикаспийские языки, М., 1982, Наука, էջ 197):

րություններ, ինչպես. anda²¹՝ «Օովափին նստած էինք» - ‘deyo kinoanda naxtə bimun’, sa²²՝ «Ձեր տետրերը սեղանին են» - ‘šəma daftarun mizəsan’, piu²³՝ «Մեր այգու ծառերին արագիլները բույն են հյուսել» - ‘čama buyə don piu laklakun lunay tumu kārda’:

• *Ժամանակի պարագա*: Հայերենում տրական հոլովով դրված գոյականը կարող է հանդես գալ նաև ժամանակի պարագայի քերականական պաշտոնով՝ ցույց տալով գործողության կատարման, եղելության ժամանակը: Այս դեպքում ևս Անբարանի թալիշական բարբառում հայերենի տրական հոլովի իմաստը արտահայտվում է anda հետադրության միջոցով՝ «**Լուսաբացին** շտապ դուրս եկավ տանից» - ‘subanda ajalanda kao beše’, «**Ժամը հինգին** ես ու եղբայրս գնացինք տուն» - ‘sāat penjanda āz bə čəmān bəva ba ka šimun:

• *Նպատակի պարագա*: Հայերենում տրական հոլովով արտահայտված գործողության կատարման նպատակի իմաստը թալիշերենի Անբարանի բարբառում արտահայտվում է բառերի թեք հոլովի հետ կիրառվող ro²⁴ հետադրության օգնությամբ՝ «Գնացել էիք **ջրի**» - ‘šəma šabin ovəro’, «Վաղը վերադառնալու ենք այնտեղ **աշխատելու**» - ‘māški obagārdamun ayo ko kārdero’:

4. Հայերենի հայցական հոլովի իմաստի արտահայտումն Անբարանի բարբառում

Հայցական հոլովը ցույց է տալիս այն առարկան կամ անձը, որն իր վրա կրում է ենթակայի կատարած գործողությունը: Այս հոլովը ստանում է որոշիչ հոդ և իրանիշ գոյականների դեպքում ձևով նման է ուղղական հոլովին, անձնանիշ գոյականների դեպքում՝ տրականին: Հայցական հոլովով դրված գոյականները հանդես են գալիս շարահյուսական հետևյալ պաշտոններով.

• *Ուղիղ խնդիր*: Թալիշերենի՝ կիսաէրգատիվ լեզու լինելու հան-

²¹ Anda հետադրությունը համապատասխանում է ժամանակակից պարսկերենի dar՝ «մեջ» հետադրությանը (հմմտ. դաս. պ. andar/dar, միջ.պ. andar, հին պ. a*tar < իր. *antar): Ձայնավորով վերջացող բառերից հետո դրա բառասկզբի ձայնավորը սղվում է կիրառվելով nda ձևով:

²² Sa բառացիորեն նշանակում է «զուխ» (հմմտ. ժ. պ. sar): Որպես հետադրություն՝ այն հիմնականում արտահայտում է «վրա» կապի իմաստը:

²³ Piu հետադրությունը բաղադրյալ կազմություն ունի. կազմված է pe «վերև» մակբայից և o հետադրությունից, որը արտաբերության նեղացման հետևանքով Անբարանի բարբառում դարձել է u: Այս հետադրության հետ գործածվող բառերը դրվում են թեք հոլովով:

²⁴ Ro հետադրության միջոցով թալիշերենում արտահայտվում է այսպես կոչված բենեֆակտիվ հոլովի իմաստը, որը ժամանակակից պարսկերենում արտահայտվում է barāye «համար» նախդիրի միջոցով: Ինչպես և ժամանակակից պարսկերենի rā հետադրությունը, այն ևս հանգում է իրանական *radi ձևին (> հ. պ. rādiy > միջ. պ. rād), բայց, ի տարբերություն ժամանակակից պարսկերենի, որտեղ այս հետադրությամբ արտահայտվում է նախադասության ուղիղ խնդիրը, թալիշերենի Անբարանի բարբառում ro-ն պահպանում է «համար, հանուն» իմաստը, ինչպես եղել է նաև միջին պարսկերենում և մասնակիորեն դասական նոր պարսկերենում (տե՛ս **В. Расторьева**, նշվ. աշխ., էջ 126-128):

զամանքով է պայմանավորված այն փաստը, որ հայերենի՝ ուղիղ խնդրի գործառույթով հանդես եկող որոշյալ առումով դրված բառերի հայցական հոլովի իմաստն Անբարանի բարբառում կրկին արտահայտվում է կա՛մ ուղիղ հոլովով, կա՛մ թեք հոլովով՝ կախված նախադասության ստորոգյալի բայի անցողականությունից և ժամանակաձևից: Այսպես, օրինակ, «Թագավորը վերցնում է **թագը** և տալիս բանաստեղծին» - ‘Podšo **tājə** gatnay bə donay ba šäerə’ նախադասություններում հայերենի ուղղական հոլովով դրված «թագը» ուղիղ խնդրին համապատասխանում է Անբարանի բարբառի թեք հոլովով կիրառված ‘tajə’ բառը: Իսկ երբ նույն նախադասության մեջ «տալ» անցողական բայը կիրառվում է, օրինակ, անցյալ կատարյալ ժամանակաձևով, հայերենի ուղղական հոլովն արտահայտվում է թալիշերենի ուղիղ հոլովով՝ «Թագավորը **թագը** տվեց բանաստեղծին» - ‘Podšo **tāj** ba šäerə doše’: Նույն կերպ արտահայտվում է հայերենի անձ ցույց տվող՝ որոշյալ առումով դրված ուղիղ խնդիրը՝ «Աստված միշտ պատժում է չար **մարդուն**» - ‘xədo hamiša bevaja **odamə** mojäzäte kana’, բայց՝ «Աստված պատժեց այդ **մարդուն**» - ‘xədo a **odam** mojäzät kārdoše’:

Հայերենի անորոշ առումով դրված ուղիղ խնդիրը Անբարանի թալիշական բարբառում արտահայտվում է կա՛մ բառի ուղիղ ձևով, կա՛մ անորոշության հատուկ ցուցիչի՝ *ila* բառի միջոցով՝ անկախ այն հանգամանքից՝ նախադասության ստորոգյալը անցողական թե անանցողական բայ է կամ ինչ ժամանակաձևով է այն կիրառված, օրինակ՝ «Մայրս եղբորս համար **մի** հետաքրքիր **գիրք** է գնել» - ‘čəməñ nana čəməñ bəvaroš **ila** jāleba **kitob** estay’, «Այս գիշեր **գիրք** կկարդամ կամ **ֆիլմ** կդիտեմ» - ‘āz əməšango kitub bahāndem ya film tamšo bakām, «**Մի կնոջ** տեսա փողոցում» - ‘**ila jen** vindəme xiābunanda’:

Ինչպես արդեն նշվեց, Անբարանի բարբառում ուղիղ և թեք հոլովների հակադրությունը վերանում է, հետևաբար հայերենում հոգնակի թվով դրված ուղիղ խնդիրը Անբարանի բարբառում միշտ արտահայտվում է բառի ուղիղ ձևով և հոգնակիակերտ -տո (-ո) վերջածանցով՝ «Քույրս խանութից գեղեցիկ **զգեստներ** գնեց» - ‘čəməñ hoə tokenoš māhbuba **olatum** hərie’, «Աստված պատժում է վատ **մարդկանց**» - ‘xədo bevaja **odamun** mojäzäte kana’:

Հայերենում անձնական դերանուններով արտահայտված ուղիղ խնդրի դեպքում թալիշերենի Անբարանի բարբառի արտահայտչամիջոցները կրկին տարբերվում են՝ կախված ժամանակաձևից. եթե նախադասության ենթական եզակի թվի առաջին կամ երրորդ դեմքի անձնական դերանուն է, իսկ ստորոգյալը դրված է անցյալ կատարյալ, վաղակատար ներկա կամ վաղակատար անցյալ ժամանակաձևերով, Անբարանի բարբառում կիրառվում են դրանց ուղիղ ձևերը, օրինակ՝ «Տղաները **նրան** տեսան» - ‘zuan **avəšun** vinde’, «Ահմադը **ինձ** խփել էր» - ‘Ahmadə **āz** žəšbə’: Ցանկացած այլ ժամանակաձևով նախադասություն-

ների դեպքում հայերենի հայցական հոլովի իմաստն արտահայտվում է այս դերանունների թեք ձևերով՝ «Դուք **ինձ** չե՞ք տեսնում» - 'šəma **mānə** vinanin?', «Բժիշկը **նրան** կրուժի» - 'duktur **avə** muālija bakā':

Անկախ հայերեն նախադասության ստորոգյալի ժամանակաձևից՝ անձնական դերանունների մյուս բոլոր դեմքերով և թվերով արտահայտված ուղիղ խնդրին Անբարանի բարբառում համապատասխանում է դրանց միակ՝ ուղիղ ձևը՝ «Նա **քեզ** ամեն օր տեսնում է այդ աղջկա հետ» - 'av **tə** hār ruž da a kina vinay', «Դուք մի մեծ քարով **մեզ** խփում էիք» - 'šəma ila yula səyanda **ama** žanabin', «Այն խելագարն է **նրանց** սպանել» - 'a šitə **avunəš** kəšta':

• *Տեղի պարագա*: Հայերենի՝ հայցական հոլովով դրված տեղի պարագան թալիշերենի Անբարանի բարբառում համարժեք դրսևորումներ է ստանում ba նախադրության միջոցով, օրինակ՝ «Բոլոր աշակերտները ուսուցչի հետ գնացին **անտառ**» - 'hama šogerdun mualemanda **ba jangal** šen', «Երեկ մենք **տուն** վերադարձանք» - 'zina **ba ka** ogārdemun':

• *Ժամանակի պարագա*: Թալիշերենի Անբարանի բարբառում հայերենի հայցական հոլովով դրված ժամանակի պարագան արտահայտվում է anda հետադրությամբ՝ «**Գիշերը** նա շատ ուշ վերադարձավ Ալիի տանից» - 'šavanda av xayli di Ali kao ogārda', «**Անցյալ ամիս** նա Ռաշթից Արդեբիլ եկավ» - 'nākona **mānganda** av Rašto ba Ārdavil uma':

• *Չափ ու քանակի պարագա*: Չափ ու քանակի պարագան ցույց է տալիս գործողության կատարման կամ եղելության չափ ու քանակ: Հայերենի՝ հայցական հոլովով արտահայտված չափ ու քանակի պարագան, որը հիմնականում ունի բաղադրյալ կազմություն (թվական+գոյական), Անբարանի բարբառում դրսևորվում է կա՛մ բառի ուղիղ հոլովով, կա՛մ ba նախադրության միջոցով՝ «Տոմսն արժե **տասը թուման**» - 'belit **ba dā tumāne**', «Աղը կշռում է **մեկ կիլոգրամ**» - 'nemek **i kilo** omina':

5. Հայերենի բացառական հոլովին համարժեք դրսևորումները թալիշերենի Անբարանի բարբառում

Բացառական հոլովը ցույց է տալիս այն առարկան կամ անձը, որից սկսվում, ծագում է գործողությունը, այսինքն՝ այն արտահայտում է սկզբնակետի, ելակետի իմաստ, որը կարող է մասնավորվել առարկայի, տեղի, ժամանակի նկատմամբ²⁵: Բացառական հոլովի իմաստն Անբարանի բարբառում հիմնականում արտահայտվում է ku և o հետադրություններով, սակայն կախված այն հանգամանքից, թե հայերենում կոնկրետ նախադասության մեջ բացառական հոլովով դրված բառը շարահյուսական ինչ պաշտոն է զբաղեցնում, խնդրո առարկա բարբառում կարող են կիրառվել նաև այլ հետադրություններ, վերջածանցներ, բառի թեք ձևը կամ սպասարկու այլ բառեր: Այսպես, հայերենում բա-

²⁵ Տե՛ս **Ս. Արքահամյան**, Ժամանակակից հայերենի քերականություն, Եր., 1975, էջ 55:

ցառական հոլովով դրված բառերը կարող են հանդես գալ շարահյուսական հետևյալ հիմնական պաշտոններով.

• *Անջատման անուղղակի խնդիր*: Անջատման խնդիրը դրվում է բացառական հոլովով և, փաստորեն, ամբողջովին հակադրվում է հանգման անուղղակի խնդրին, ցույց է տալիս այն առարկան կամ անձը, որից անջատվում է, հեռանում է մի բան: Թալիշերենի Անբարանի բարբառում հանգման անուղղակի խնդիրն արտահայտելու համար կիրառվում է երկու հետադրություն՝ *ku*²⁶ և *o*²⁷, որոնցից առաջինը հիմնականում կիրառվում է շնչավոր, իսկ մյուսը՝ անշունչ գոյականների հետ, օրինակ՝ «Նա **փոստատարից** վերցրեց նամակը և տուն մտավ» - ‘avə nāmaš **postčiku** este bə še ba ka’, «Գողը **տղամարդուց** խլեց ողջ գումարը» - ‘dəzdə hama pulunəš **merdəku** bekərnī’, «Մի խնձոր **ծառից** ընկավ» - ‘ila sef **do** agəni’:

• *Վերաբերության անուղղակի խնդիր*: Վերաբերության խնդիրը ցույց է տալիս այն առարկան կամ անձը, որին վերաբերում է նախադասության գործողությունը: Վերաբերության խնդիր սովորաբար ստանում են ասացական ու մտածական իմաստով բառերը, ինչպես՝ ասել, խոսել, պատմել, հայտարարել, մտածել, գրել և այլն²⁸: Հայերենում բացառական հոլովով դրված վերաբերության անուղղակի խնդիրը Անբարանի բարբառում արտահայտվում է կա՛մ *ku* հետադրության միջոցով, կա՛մ *baranda*, *gorao* բառերով, օրինակ՝ «Հայրս մայրիկիս հետ իր **ընկերներից** է խոսում» - ‘čəməñ dada čəməñ nananda əštān **dustunku** gape žana’, «Մորաքույրս եղբորս հետ այդ **գրքից** է գրուցում» - ‘čəməñ xāla čəməñ bəvanda ča **kitobə gorao** gap žanay’, «Այս նամակում Ալին **քեզնից** չի գրել» - ‘əmə nāmandā Ali əštə **baranda** nəvəštəšni’:

• *Ներգործող անուղղակի խնդիր*: Ներգործող անուղղակի խնդիրը ցույց է տալիս այն առարկան կամ անձը, որի կատարած գործողությունն անցնում է ենթակային: Հայերենում գերազանցապես բացառական հոլովով դրվող այս խնդիրը թալիշերենում արտահայտվում է *ku* հետադրությամբ կամ *taraf*՝ *կողմ* բառի և *ku*, *o* հետադրությունների օգնությամբ, օրինակ՝ «Տան տանիքը **ձյունից** քանդվեց» - ‘ka bun **vārəku** rəži’, «Ուժեղ **անձրևից** ամբողջովին թրջվեցի» - ‘ča yāmana **kulukəku** kollan tāro bem, «Սպանվեց **թշնամու կողմից**» - ‘dəšmunə **tarafə** kəštā bə’:

• *Համեմատության անուղղակի խնդիր*: Համեմատության անուղղա-

²⁶ *Ku* հետադրությունը անվանական ծագում ունի, նշանակում է «տեղ» (տե՛ս **Б. Миллер**, նշվ. աշխ., էջ 78):

²⁷ Օ հետադրությունը, ըստ Միլլերի և Ստիլոյի, հանգում է հին իրանական -a հիմքով բառերի բացառական հոլովի գուցին՝ -at (տե՛ս **Б. Миллер**, նշվ. աշխ., էջ 75; **D. Stilo**, Circumpositions as an areal response: The case study of the Iranian zone // *Turkic-Iranian Contact Areas: Historical and Linguistic Aspects*, Wiesbaden, 2006, էջ 325), իսկ Պիրեյկոն այն բխեցնում է իրանական *radi (հմմտ. հին պ. rādiy) ձևից (տե՛ս **Л. Пирейко**, Тальшский язык. Диалекты Тати Ирана // *Основы иранского языкознания. Новоиранские языки: северо-западная группа I*, М., 1991, էջ 168):

²⁸ Տե՛ս **Մ. Աբրահամյան**, նշվ. աշխ., էջ 299:

կի խնդիրը, որը հայերենում արտահայտվում է բացառական հոլովով, թալիշերենի Անբարանի բարբառում իր համարժեք դրսևորումը ստանում է *sa* հետադրության միջոցով: Բնականաբար, նման նախադասություններում ուղեկցող պարտադիր պայմաններից է ածականի առկայությունը՝ «Մեր քաղաքը նրանց **քաղաքից** մեծ է» - ‘*čama šahr čavun šahrəsa yule*’, «Սուրճը **թելից** ավելի դառն է» - ‘*yahva čäyəsa təl-e*’, «Այս գրքից ավելի հետաքրքիրը ունե՞ք» - ‘*šəmaro əm kitubəsa jālebtar heste?*’:

• *Մասնական ուղիղ խնդիր*: Բուն ուղիղ խնդրից բացի՝ տարբերում են նաև մասնական ուղիղ խնդիր, որը դրվում է բացառական հոլովով և ցույց է տալիս, որ գործողությունն իր վրա է կրում մասնակիորեն, իր մի մասով²⁹: Թալիշերենի Անբարանի բարբառում այս իմաստի արտահայտման համար կիրառվում է մեծ մասամբ օ հետադրությունը, որը կարող է ուղեկցվել չձ նախադրությամբ՝ «Ես էլ խմեցի այդ **ջրից**» - ‘*mānan čə uvo hārdəme*’:

• *Տեղի պարագա*: Հայերենում բացառական հոլովով արտահայտվող տեղի պարագան արտահայտելու համար ևս Անբարանի բարբառում գործածվում է մեծ մասամբ օ հետադրությունը՝ «Նա երեկ **Անբարանից** Թեհրան մեկնեց» - ‘*av zina Anbāno ba Tehrun šə*’, «Շտապ **տնից** դուրս եկավ» - ‘*ajalanda kao beše*’, «Իր հին մեքենայով **գյուղից** քաղաք մեկնեց» - ‘*av əštān kāna māšinanda rostaο ba šahr šə*’:

• *Ժամանակի պարագա*: Գործողության կատարման ժամանակային սկզբնակետը մատնանշող ժամանակի պարագան Անբարանի բարբառում համարժեք դրսևորում է ստանում կրկին *ku* հետադրության միջոցով՝ «**Առավոտից** մինչև հիմա աշխատում է» - ‘*subaku dessa əsā kom kana*’, «**Անցյալ տարվանից** այստեղ եմ ապրում» - ‘*ponaku iyo žinam*’:

• *Պատճառի պարագա*: Հայերենում գերազանցապես բացառական հոլովով դրվող գործողության կամ եղելության պատճառը ցույց տվող պարագան Անբարանի բարբառում արտահայտելու համար գործածվում են *ku* հետադրությունը կամ *gorao*՝ *պատճառով* բառը, օրինակ՝ «Այն երեխան **քայլելուց** հոգնել է» - ‘*a bāla ro šeku xastay*’, «Աչքերս **երջանկությունից** փայլեցին» - ‘*čəməān čašun saādatə gorao vašin*’, «Հարևանս սաստիկ բարկացավ որդու **արաքից**» - ‘*čəməān hamsuya əštān bāla raftorə gorao yaman asābani bə*’:

• *Որոշիչ*: Բացառական հոլովով դրված որոշիչ իմաստը թալիշերենի Անբարանի բարբառում արտահայտվում է որոշիչ-որոշյալ կապն ապահովող *a* վերջածանցի օգնությամբ, օրինակ՝ «Այդ փողոցում **քարից** մի տուն կա» - ‘*ə xiābunanda ila səyina ka heste*’, «Բացեցինք **փայտից** դուռն ու այգի մտանք» - ‘*čuya bamun okā bə ba buy doxil bimun*’:

• *Ստորոգելի*: Բացառական հոլովով արտահայտված ստորոգելին Անբարանի թալիշական բարբառում կարող է դրսևորվել *ku* հետա-

²⁹ Տե՛ս Մ. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 294:

դրությամբ՝ «Ո՞ր երկրից ես» - ‘kum **kišvarəkus?**’, կամ բառի ուղիղ ձևով³⁰
«Այդ ապարանջանը ոսկուց է» - ‘a yolbāyi yəzəine’:

6. Հայերենի գործիական հոլովի իմաստի արտահայտումն Անբարանի բարբառում

Գործիական հոլովով արտահայտվում են զանազան, այդ թվում՝ հատկանշային, սահմանափակման և այլ հարաբերություններ, բայց գործիական հոլովը առավելապես ցույց է տալիս այն առարկան կամ անձը, որի միջոցով, օգնությամբ կամ միասնությամբ ու ուղեկցությամբ կատարվում է գործողությունը, հետևաբար հենց դա էլ գործիականի ամենաընդհանուր հոլովական իմաստն է³¹: Թալիշերենի Անբարանի բարբառում այս հարաբերությունների իմաստն արտահայտվում է հիմնականում *anda* հետադրությամբ, երբեմն *da*³² նախադրությամբ, սակայն պայմանավորված հայերենի գործիական հոլովի նրբիմաստային առանձնահատկություններով՝ այս հոլովին համարժեք դրսևորումները կարող են արտահայտվել նաև այլ նախադրություններով, հետադրություններով կամ սպասարկու բառերով: Այժմ տեսնենք, թե հայերենում գործիական հոլովով արտահայտված շարահյուսական հիմնական պաշտոններն ինչպիսի համապատասխան արտացոլում ունեն Անբարանի բարբառում:

• *Միջոցի անուղղակի խնդիր*: Միջոցի խնդիրը ցույց է տալիս այն առարկան կամ անձը, որով, որի միջոցով կատարվում, արվում է մի բան: Այս խնդրի իմաստ Անբարանի բարբառով արտահայտվում է մեծ մասամբ *anda* հետադրությամբ, բացի այդ՝ կարող է կիրառվել նաև *da* նախադրությունը, օրինակ՝ «Տղամարդը **քարով** կոտրել էր պատուհանը» - ‘merde **səyandaš** penja ārəšta bə’, «Քո **օգնությամբ** նա բացեց դուռը» - ‘əštə **kumakanda** avə baš okā’, «Ես **բանալիով** բացեցի դուռը» - ‘mānə **da kilitə** bam okā’: Միջոցի խնդիրը հազվադեպ կարող է արտահայտվել նաև *ba* նախադրությամբ՝ «Նա **ձեռքով** մի քանի ուժեղ հարված հասցրեց» - ‘avə čān gəlaš yoyma zarba **ba dāst** ža’:

• *Միասնության պարագա*: Ենթակայի՝ գործողությունը մեկ այլ առարկայի կամ անձի հետ միասին, միասնաբար կատարելը մատնանշող միասնության պարագան Անբարանի բարբառում արտահայտվում է բացառապես *anda* հետադրության և *da* նախադրության միջոցով՝ «Մորաքույրը իր **ընտանիքով** Թեհրան գնաց» - ‘xāla əštān **xānəvādanda** ba Tehrun šə’, «Իր **ազգով** ապրում է այն բարձր սարերի հետևում» - ‘**da** əštān **millatə** ča bārza bāndun peštəku žina’:

• *Ներգործող անուղղակի խնդիր*: Հայերենում գործիականով

³⁰ Քանի որ բացառական հոլովով դրված ստորոգելիական վերադիրը հայերենում հաճախ ցույց է տալիս կազմության հարաբերություն, այս դեպքում թալիշերենի Անբարանի բարբառում այն հաճախ արտահայտվում է -in ածականակերտ ածանցով, որով այս լեզվում հիմնականում կազմվում են հարաբերական դերանունները:

³¹ Տե՛ս **Մ. Ասատրյան**, նշվ. աշխ., էջ 69:

³² *Da* նախադրությունը հանգում է իրանական *hada ձևին:

դրված ներգործող անուղղակի խնդիրը Անբարանի բարբառում համարժեք դրսևորում է ստանում *anda* հետադրությամբ՝ «Երկինքը ծածկվեց **աստղերով**» - ‘*usmun āstuvananda adoa bə*’:

• *Տեղի պարագա*: Գործիական հոլովով արտահայտված տեղի պարագային Անբարանի բարբառում համապատասխանում են *anda* հետադրությամբ և *da* նախադրությամբ կիրառված բառերը, օրինակ՝ «Այս **ճանապարհով** ենք եկել» - ‘*da əm ru uməmun*’, «**Կամրջով** անցավ և դեպի այն բարձր սարը գնաց» - ‘*pārdanda davārde bə ba a bārza bāndə šə*’:

• *Ժամանակի պարագա*: Ժամանակի պարագան, որը հայերենում դրվում է գործիական հոլովով, Անբարանի բարբառում համարժեք դրսևորում կարող է ստանալ բառի ուղիղ ձևով կամ *anda* հետադրության օգնությամբ, երբեմն նաև *ba* նախադրությամբ՝ «Երեկ **գիշերով** փախանք քաղաքից» - ‘*zina šav šahrəku təlimun*’, «**Ձմեռով** որս անելը դժվար է» - ‘*zemāstunanda šikār karde čatine*’, «**Ցերեկով** մեր տուն եկավ» - ‘*ba ruž ba čama ka ume*’:

• *Ձևի պարագա*: Ձևի պարագան ցույց է տալիս գործողության կատարման ձևը և կարող է դրվել գործիական հոլովով: Թալիշերենի Անբարանի բարբառում *ba* նախադրության և տարբեր վերացական գոյականների համադրությամբ կազմվում են ձևի մակբայներ, որոնց միջոցով էլ այս դեպքում արտահայտվում է հայերենի գործիականով դրված ձևի պարագան, օրինակ՝ «**Հեշտությամբ** համաձայնեցինք» - ‘*ba ruhati ruzi bimun*’, «Ծաղրածուն **ուրախությամբ** է թագավորի մոտ եկել» - ‘*masxara ba šošo podšoku uma*’: Ձևի պարագայի շարահյուսական պաշտոնը ձևաբանական ձևավորում է ստանում նաև *anda* հետադրության օգնությամբ՝ «Նա ամեն անգամ **ուրախությամբ** նայում է այդ ֆիլմը» - ‘*av hār dafa šošoanda ba filmə diya kana*’:

• *Չափ ու քանակի պարագա*: Գործիական հոլովով արտահայտվող չափ ու քանակի պարագան հայերենում սովորաբար դրսևորվում է կա մ հոգնակի թվով, կա մ թվական+գոյականի գործիական կադապարով: Թալիշերենի Անբարանի բարբառում նման կազմություն ունեցող չափ ու քանակի պարագան կարող է արտահայտվել տարբեր եղանակներով՝ բառի ուղիղ ձևով, բառի ուղիղ ձևով և հոգնակիակերտ ածանցով կամ *ro* և *anda* հետադրություններով, օրինակ՝ «**Օրերով** տանից դուրս չէր գալիս» - ‘*rujun kao bešinanəbə*’, «Նախագահն ընտրվում է **հինգ տարով**» - ‘*rais-jomhur penj surəro entexāb bina*’, «Մեկ ամսում **հինգ կիլոգրամով** գիրացել էր» - ‘*i mānganda penj kilo sərāf babə*’:

• *Պատճառի պարագա*: Հայերենում պատճառի պարագան կարող է արտահայտվել գործիական հոլովով, բայց նման կառուցվածքները այնքան էլ գործածական չեն. դրա փոխարեն շատ ավելի հաճախ օգտագործում ենք բառի սեռական հոլովով և *պատճառով* (որն ինքնին գործիական հոլովով է դրված) կապական բառով կազմված կառույցները, ուստի թալիշերենի Անբարանի բարբառում էլ նման նախադասությո-

յունների իմաստն արտահայտվում է gorao³³ սպասարկու բառի միջոցով, որը գործածվում է բառերի թեք հոլովների հետ՝ «Անձրևի պատճառով տանից դուրս չեկանք» - ‘**kulukə gorao** kao benəsimun’, «Հիվանդության պատճառով Ալին տանը մնաց» - ‘**mariz be gorao** Ali kanda māndi’:

• *Հիմունքի պարագա*: Հիմունքի պարագան ցույց է տալիս գործողության հիմունքը, այսինքն՝ այն օրերը, հիմքը, կարգ ու կանոնը, սահմանն ու սահմանումը, ըստ որոնց էլ կատարվում է գործողությունը³⁴: Գործիական հոլովով դրված հիմունքի պարագան Անբարանի բարբառում արտահայտվում է anda հետադրությամբ՝ «Ուսուցչի թույլտվությամբ աշակերտները տուն գնացին» - ‘mualemə **ijāzanda** šogerdun ba ka šin’, «Գողը պատժվեց օրենքով» - ‘dəzd **yānunanda** mojāzat bə’:

• *Որոշիչ*: Գործիական հոլովով դրված որոշիչը Անբարանի բարբառում կրկին արտահայտվում է ածականն ու գոյականը կապող, այսինքն՝ որոշիչ-որոշյալ կապն ապահովող a վերջավորության միջոցով կամ anda հետադրությամբ՝ «Սոխով ճաշը կերա» - ‘**piyoza** āšəm hārde’, «Կարմիր զգեստով կինը ասաց» - ‘**səa olatanda** jeni votəše’:

• *Ստորոգելի*: Գործիական հոլովով դրված ստորոգելիական վերադիրը Անբարանի բարբառում իր համարժեք դրսևորումն է ստանում anda և da հետադրություններով՝ «Այս փլավը զազարով է» - ‘əm pəlo **bimašanday**’, «Թեյը շաքարով է» - ‘čāy **da yande**’:

7. Հայերենի ներգոյական հոլովի իմաստի արտահայտումն Անբարանի բարբառում

Ներգոյական հոլովն արտահայտում է տարածական ու ժամանակային սահմանափակում, տարածական ու ժամանակային սահմաններ, որոնց մեջ կատարվում են գործողությունը, եղելությունը³⁵, այսինքն՝ ներգոյական հոլովը ցույց է տալիս այն տեղը, որի սահմաններում կատարվում է գործողությունը, այն ժամանակը, որի մեջ կամ ընթացքում կատարվում է գործողությունը: Ներգոյականը միակ հոլովաձևն է, որ գործածվում է միայն պարագայական նշանակությամբ, հետևաբար Անբարանի բարբառում էլ դրա արտահայտչամիջոցները սահմանափակ են: Ներգոյական հոլովաձևով դրված բառը նախադասության մեջ կարող է լինել.

• *Տեղի պարագա*: Տեղի պարագայի մատնանշումը, ինչպես նշվեց, ներգոյական հոլովի հիմնական գործառույթն է: Անբարանի բարբառում այն գերազանցապես արտահայտվում է anda հետադրության միջոցով՝ «Մեր քաղաքում շատ գեղեցիկ զբոսայգիներ կան» - ‘əm **šahranda** xayli māhbuba parkun heste’, «Ֆարիդն ու Մոհսենը իրար հետ աշխա-

³³ Gorao բառը կազմված է թյուրքական ծագման gora՝ «համեմատ, համապատասխան» բառից և o հետադրությունից:

³⁴ Տե՛ս Վ. Ավագյան, Շարահյուսություն, օժանդակ ձեռնարկ ուսուցչի համար, Եր., 1983, էջ 57:

³⁵ Տե՛ս Մ. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 57:

տում են **այգում**» - ‘Farid bə Mohsen **buyanda** da yadə ko bin kana’: Տեղի պարագան այս բարբառում հազվադեպ կարող է արտահայտվել *ba* նախդիրի օգնությամբ «Դանակը դրեց **գրպանը**» - ‘avə čäyus̄ no **ba jif**’:

• *Ճամանակի պարագա*: Ներգոյական հոլովով արտահայտված ժամանակի պարագան նույնպես Անբարանի բարբառում համարժեք դրսևորում է ստանում *anda* հետադրության օգնությամբ՝ «Երկու **ժամում** մեքենայով Թեհրան կհասնեն» - ‘Də **saātanda** da māšinə ba Tehrun barasen’, «Այդ հայտնի բանաստեղծն ապրել է 15-րդ **դարում**» - ‘a marufa šāir punzaminjina **asranda jia**’:

Այսպիսով, թալիշերենի Անբարանի բարբառի ուղիղ և թեք հոլովները կարող են արտահայտել միայն հայերենի ուղղական և սեռական հոլովների իմաստները, ուստի հայերենի մյուս հոլովներն այս բարբառում իրենց համարժեք դրսևորումներն են ստանում *չə*, *ba*, *da* նախադրությունների, *anda*, *ku*, *o*, *sa*, *ro*, *piu* հետադրությունների, որոշիչ-որոշյալ կապն արտահայտող *-a* վերջավորության և մի շարք սպասարկու բառերի օգնությամբ, այդ թվում՝ *gorao*, *baranda*, *tarafə*:

АКОП АВЧЯН – Выражение надежных значений армянского языка в анбаранском диалекте талышского языка. – Талышский, северо-западный иранский язык, традиционно делится на три основные диалектические группы: северный, центральный и южный. На анбаранском диалекте северного талышского языка говорят в провинции Ардебиль Исламской Республики Иран, в городе Анбаран и прилегающих деревнях.

Талышский язык имеет двухпадежную систему, тогда как в армянском языке есть семь падежей, поэтому для выражения значения армянских падежей используется ряд предлогов и послелогов, таких как *չə*, *ba*, *da*, *anda*, *ku*, *o*, *sa*, *ro*, *piu*., соединительная гласная *-a* и несколько служебных слов, в том числе *gorao*, *baranda*, *tarafə*.

Ключевые слова: талышский язык, североталышский язык, армянский язык, анбаранский диалект, падеж, предлоги, послелоги

НАКОВ AVCHYAN – Expression of Armenian Case Meanings in the Anbarāni Dialect of the Talysh Language. – Talysh, a northwestern Iranian language, is traditionally divided into three main dialectical clusters: northern, central and southern. The division of Talysh into three clusters is based on lexical, phonological and grammatical factors. Northern Talysh distinguishes itself from Central and Southern Talysh not only geographically but culturally and linguistically as well. Speakers of Northern Talysh are found almost exclusively in the Republic of Azerbaijan but can also be found in the neighboring regions of Iran. Anbarāni, one of the northern Talysh dialects, is spoken in Ardabil province of the Islamic Republic of Iran, in Anbarān city and the adjacent villages.

Talysh has a two-case system, while the Eastern Armenian language has seven cases, thus to express the meanings of Armenian cases, a number of adpositions, such as *չə*, *ba*, *da*, *anda*, *ku*, *o*, *sa*, *ro*, *piu*, the connecting vowel *-a* and several function words, including *gorao*, *baranda*, *tarafə* are used.

Key words: Talysh, Northern Talyshi, Armenian language, Anbarāni dialect, case, prepositions, postpositions